

BERNÁTH LÁSZLÓ

Megérthető-e a megértő társadalomtudomány egységes hagyományként és a társadalomtudományok kizárólagos módszertanaként?*

Sivadó Ákos: *A megértés mestersége*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, 2018. 137 oldal

A társadalmi folyamatokat és struktúrákat a modern társadalomtudományok számos különböző aspektusból próbálják leírni, ám nincs közmegegyezés abban, hogy milyennek is kellene lennie egy ilyen leírásnak, és milyen perspektívából kellene e leírást elkészítenünk. Sivadó Ákos könyve, *A megértés mestersége*¹ kétféleképpen szól hozzá e vitához. Egyfelől a vita történetével kapcsolatban azt próbálja megmutatni, hogy az ún. megértő társadalomtudományi hagyomány két meghatározó alakja, Max Weber és Peter Winch a látszat ellenére egymáshoz igen hasonló társadalomtudomány-elméletet dolgoztak ki. Ez már önmagában is ambiciózus vállalkozás. Max Weber szokás a módszertani individualizmus bajnokának tekinteni – a kéziköny-

vek Webere szerint ugyanis minden teljes társadalomtudományi magyarázatnak azt kell feltárnia, hogy az egyes individuumok milyen szubjektív értelmet tulajdonítanak a szóban forgó cselekvéseknek. Vagy, ahogy Sivadó megfogalmazza: a társadalomtudományi magyarázatoknak a cselekvők azon indokait kell feltárni, amelyekre a társadalmi folyamatok okaiként is tekintethetünk (32). Ezzel szemben Winch szerint a társadalomtudományok nem oksági folyamatokat, hanem azokat a szabályokat igyekeznek feltárni, melyeket a társadalom tagjai ténylegesen követnek.

Ám ha lehet, Sivadó második célkitűzése még e két, egymással látszólag szöges ellentétben álló megközelítés összebékítésénél is merészebb. Megkísérel metafizikai magyarázatot adni arra, hogy miért helyes a megértő társadalomtudományi hagyomány azon alapvetése, hogy a társadalomtudományok módszertana más kell legyen, mint a természettudományoké.

Sivadó a következőképpen foglalja össze, hogyan fest az a társadalomtudomány, amelyet igazolni kíván, és amelynek döntő elemeit a megértő társadalomtudomány olyan teoretikusai dolgozták ki, mint Weber és Winch:

* A cikk megírásának ideje alatt a K123839 kódjelű OTKA pályázat, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP 19-4 Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásában részesültem. Továbbá köszönettel tartozom Schmal Dánielnek és Tózsér Jánosnak a szöveg korábbi verzióihoz fűzött javaslataikért.

¹ Amennyiben nincs részletesebb hivatkozás, a zárójelben jelzett oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.

A javasolt megértéskonceptió lényege a következő: a társadalomtudomány alapvetően abban érdekelt, hogy az értelemtelített, jelentéssel bíró társadalmi jelenségeket megértse és értelmezze, olyan típusú tudást hozva létre, amely bővíti ismereteinket a valóság bizonyos szegmentumaival kapcsolatban, ám amely *nem* törekszik a természettudományos ismeretek általános érvényének episztemikus szintjének elérésére. Tekintve hogy a társadalmi jelenségek interszjektív érvényességgel bíró fajtafogalmak segítségével jönnek létre, elmondható róluk, hogy legalább részben *fogalmilag konstituáltak*, azaz annak köszönhetik létüket, hogy az adott nyelv vagy közösség fogalmat alkot róluk. A megértő társadalomtudomány *tárgyai* tehát ebben az esetben azok a társadalmi fajták lesznek, amelyek az adott közösség életében fontos szerepet játszanak [...]. A társadalmi fajták a megértő társadalomtudomány itt javasolt modellje szempontjából fogalmilag konstituált, szabályok segítségével alkotott *ideáltipikus* terminusok, amelyek segítségével az adott társadalmi szituáció megismerhető és értelmezhető. [...] A jelentést [a]z ideáltipikus terminusokkal leírható] viselkedések a szabálykövetés fogalmából nyerik, a követendő szabályok pedig *par excellence* társadalmilag konstituáltak. (119–120. Kiemelések az eredetiben.)

Sivadó összefoglalása önmagáért beszél, de érdemes két kulcsfogalmat külön is kiemelni. A társadalmi fajták (mint például, Sivadó egyik Weibertől származó példájával élve: az üdvözlés) azért ideáltipikus terminusok, mert – bár mindig egyedi cselekvésekben mutatkoznak meg és ezeken keresztül kell őket megérteni – a társadalmi fajták mint ideáltipikus fogalmak nem lehetnek azonosíthatóak partikuláris

cselekvésekkel (ennél a példánál maradva: egyedi, térben és időben lokalizálható üdvözlésekkel). Ám az ideáltipikus fogalmak weberi felfogását Sivadó – és talán ez a könyv egyik legeredetibb vonása – a szabálykövetés wittgensteini és winchi fogalmával mélyíti el. Szerinte az ideáltipikus fogalmakat az egyes cselekvéseken keresztül kezdjük megérteni, de csak akkor teszünk szert társadalomtudományilag értékes megértésre, ha az ideáltipikus fogalmakat mint társadalmi fajtákot konstituáló társadalmi szabályokat is megértjük. Csak akkor érthetjük meg, hogy mi volt például a szóban forgó kézlengetés értelme, ha megértjük, hogy e kézlengetés a társadalom üdvözlésre vonatkozó szabályait követi.

Bár a társadalmi fajták ideáltípusokként való értelmezése a weberi megértéskonceptióból származik, a társadalomtudományok Sivadó által preferált értelmezése inkább Winch nyomdokain halad. Ennek az az oka, hogy a társadalmi fajtákot, melyek megértése a társadalomtudományok célja, társadalmi szabályok konstituálják. A társadalomtudományok elsődleges célja így egy-egy társadalom szabályrendszerének megértése és *nem* egyedi események bekövetkezésének magyarázata. Az egyedi események csupán ugródeszkaként szolgálnak a társadalmi fajtákot konstituáló szabályok megértéséhez. Winchet követve Sivadó számára a társadalomtudós paradigmatis példája az idegen kultúrákat megismerő antropológus, aki igyekszik megérteni és lefordítani egy közösség nyelvét és szabályait, és nem az a történész, aki igyekszik megmagyarázni, hogy miért következett be egy történelmi esemény.

Azt hiszem, Sivadó nem értene egyet azzal, hogy az a történész, aki egy egyedi esemény bekövetkezésének miértjét kutatja, ne volna paradigmatis példája annak a társadalomtudósoknak, akinek elsődleges célja a társadalmi fajták és az

őket konstituáló szabályok megismerése. Amikor ugyanis bemutatja a megértő társadalomtudományok dilthey-i, weberi és winchi elméleteit, példának éppen azt a történelmi problémát hozza fel, hogy vajon Napóleon miért támadta meg Oroszországot 1812 nyarán. Szerintem Sivadónak azt kell gondolnia – bár ebben a vonatkozásban nem találtam a könyvében olyan szövegrészletet, amit érdemes volna itt idézni –, hogy nemcsak egy esemény jelentését és mibenlétét, hanem bekövetkezésének magyarázatát is abban a szabályban lehet meglelni, amelyet a cselekvő követ. Máskülönben a társadalomtudományoknak nemcsak a társadalmi fajták vizsgálatára kellene irányulniuk, hanem egy másik alapvető kategóriára is: az egyedi események azon okaira, amelyek nem azonosíthatóak társadalmi fajtákkal.

Sivadó könyvét lehet úgy olvasni, mint izgalmas kísérletet annak igazolására, hogy a társadalmi jelenségek esetében valójában nem különül el egymástól az események jelentésének és bekövetkezésük miértjének magyarázata. Ha megértjük egy esemény jelentését, azaz, hogy az milyen társadalmi szabályt követ, akkor megértjük egyúttal azt is, hogy miért következett be a szóban forgó esemény. Annak illusztrálására, hogy ez az állítás mennyire merész, és, ha belegondolunk, első látásra mennyire implauzibilis, Sivadó egyik példáját idézem:

[...] Képzeltbeli antropológusunk Észak-Mongóliában a következő szituációval találkozik: sötétedés után a helyi férfiak egy kisebb csoportja randálírozni kezd a városka utcáin, a többi lakó pedig igyekszik biztonságos helyre menekülni előlük. A rendőrség nem avatkozik közbe, és a helyiek óva intik antropológusunkat attól, hogy akár csak megpróbáljon szóba állni ezekkel a férfiakkal. Az indok (számukra) egyértelmű: a

férfiak az ún. *agsan* állapotába kerültek, amivel szemben bármilyen e világi beavatkozás tehetetlen. *Ag-san* állapotban lenni annyit tesz, mint jelentős mennyiségű alkohol elfogyasztása után erőszakos cselekedeteket elkövetni nagyjából egy éjszakán keresztül, majd ájultan összeesni – és ébredés után úgy tenni a dolgunkat, mintha semmi különös nem történt volna. A helyi lakosoknak természetesen magyarázatuk is van minderre: aki *agsan* állapotban van, azt megszállta egy rég halott sámán szelleme, a szerencsétlenül járt ember viszont spirituális szempontból alkalmatlan arra, hogy ezt a szellemet irányítani tudja, így kénytelen elszenvedni az állapottal járó kellemetlenségeket. [...] Ebben az esetben pedig *ez* lesz a megértendő jelenség: az adott kultúrában érvényes és elfogadott úgy tekintenie valakinek magára, mint aki *agsan*-állapotban van – ennek ugyanis számos társadalmi következménye van. (123. Kiemelések az eredetiben.)²

E bekezdés jól szemlélteti, hogy Sivadó számára nem az egyedi események bekövetkezésének a magyarázata, hanem a szabályok és a társadalmi fajták megértése a társadalomtudományok valódi célja. De könnyű elképzelnünk, hogy egy adott társadalmi fajta megértése egyáltalán nem érinti a szóban forgó esemény bekövetkezésének magyarázatát. Tegyük fel, hogy az iránt érdeklődünk, hogy miért tört-zúzott a fenti történet főszereplője, mi volt cselekvésének értelme (és nem azt kérdezzük, miért nem avatkozott be senki). Egy lehetséges forgatókönyv: főhősünk nagyon szomorú lett, mert aznap elbocsátották az állásából, és arra gondolt, iszik annyit, hogy kellemes bódult állapotban

² Sivadó példája alapjául Pedersen 2011 szolgált.

kerüljön. Azonban a kocsmában barátaival beszélgetni kezd az állása elvesztésének körülményeiről, elkezdik „szidni a rendszert”, idegesek lesznek, és közben valamennyien csúnyán berúgnak. Kidobják őket a kocsmából, dühüket pedig az utca szemetesládáin és reklámtábláin vezetik le (bár annyira részegek, hogy nem is igazán jut el a tudatukig, hogy mibe rúgnak bele). Ebben az esetben a cselekedetek értelme a cselekvők szempontjából nézve valamilyen homályos düh-kifejezés, melynek semmi köze a helyi hiedelemvilághoz. Lehet persze azt mondani, hogy ez is valamiféle szabálykövetés, mert az egy társadalmi szabály, hogy cél nélküli haragunkat cél nélküli randalírozással kell kifejezni. De még ha ez valóban egy társadalmi szabályhoz való igazodás is, akkor is két társadalmi szabály van, amely ugyanazt a viselkedést írja elő: az *agsan*-szabály és a céltalan-düh-kifejezésének-szabálya. A cselekvés értelmét pedig az adja meg, hogy cselekvést kiváltó *szándék* melyik szabályt követte. Az *agsan*-szabályt, azaz a cselekvés abból fakadt, hogy az illető azt hitte, küzdenie kell valamilyen spirituális ellenféllel, vagy egyszerűen csak az történt, hogy az illető világfájdalmát igyekezett kifejezni valahogy.³

Hiába értjük meg jó antropológusként az adott társadalomban megtalálható társadalmi fajtákat, ha nem ismerjük a cselekvők hiteit, vágyait, szándékait, *nem tudhatjuk meg*, hogy mi volt a cselekedet értelme. Következésképpen: ha egy egyedi társadalmi esemény bekövetkezésének magyarázatára vagyunk kíváncsiak, elsősorban a szereplők *mentális állapotait* kell megérte-

nünk, amelyek a cselekedetet okozták, és csak a megértésnek az érdekében érdemes sok esetben foglalkoznunk a társadalmi szabályokkal – mivel a szándékok sok, talán minden esetben ezekhez a szabályokhoz is kapcsolódnak.

Sivadó minden tőle telhetőt megtesz, hogy a fenti ellenvetést semlegesítse, és megmutassa: a társadalomtudományoknak nem kell foglalkoznia a cselekvők mentális állapotjaival *mint a cselekvések törvényszerű okaival*, vagy csak annyiban, amennyiben ez segít megérteni az egyes társadalmi fajtákat. Egyfelől igyekszik meggyőzni olvasóit arról, hogy Dilthey után a megértő társadalomtudomány két legnagyobb alakja, Weber és Winch, egyaránt úgy vélte, hogy az egyedi események törvényszerűségekre és mentális állapotokra hivatkozó oksági magyarázatai nincsenek a társadalomtudományok középpontjában. Sivadó a történeti rekonstrukciót egy bevezető és a megértő társadalomtudományok előzményeit (Windelband, Rickert, Dilthey munkásságát) bemutató szakasz után a második és harmadik fejezetben végzi el. Továbbá a negyedik, záró fejezetben amellet érvel, hogy a helyesen értett társadalomtudományokban nem is lehetségesek efféle oksági magyarázatok, mert ha egy jelenséget egy társadalmi fajta segítségével érthetünk meg, akkor ez ki is zárja az ilyen oksági magyarázatokat.

Könyvének tézisei közül Sivadó azt támasztja alá legjobban, amely szerint – szemben a winchi kritikával – a weberi társadalomtudomány-koncepció nagyon is tisztában volt a szabályok sokféleségével és társadalomtudományi jelentőségével: mindenekelőtt azzal, hogy a társadalomtudomány által vizsgált eseményeknek a társadalmi szabályok konstitutív részei (72–91). Ez Sivadó munkájának igen fontos hozama, mert így válik lehetővé, hogy a megértő társadalomtudományok hagyományát valóban egységesebb eszmetörté-

³ Természetesen azt is elfogadnám az *agsan*-szabály követésének, ha a magyarázata a szóban forgó eseménynek az lenne, hogy tényleg egy halott sámán szelleme készítette a szerencsétleneket a környezet szétdőlésére, de az egyszerűség kedvéért ezt a lehetőséget félretereszem.

neti alakzatnak tekintjük, mint korábban. Ehhez szorosan kapcsolódik Sivadó másik, nem annyira történeti, inkább szisztematikus sikere: a korábban már felvázolt, alternatív Weber-értelmezés alapján a negyedik fejezetben meggyőzően kapcsolja össze a weberi ideáltípus fogalmát a winchi/wittgensteini szabálykövetés fogalmával. Sivadó jól alkalmazható meghatározása szerint a társadalmi fajtákat a társadalmi szabályok konstituálják, és a térben és időben lokalizálható egyedi társadalmi események e társadalmi fajtákat valósítják meg abban a mértékben, amilyen mértékben követik a társadalmi szabályt. Sivadó – főként Winchre és Wittgensteinre támaszkodva – azt is világosan elmagyarázza, hogy e társadalmi fajták mint a társadalmi szabályok által konstituált entitások miért nem lehetnek pszichológiai vagy valamiféle természettudományos redukció tárgyai. Azért nem, mert a társadalmi szabályok nem vezethetők vissza az egyének hiteire, vágyaira, sem bármilyen egyéb fizikai folyamatra. A társadalmi szabályok ugyanis *normák*, amelyek a társadalmi szereplők *interszubjektív* tevékenységei által jönnek létre. Ezért e társadalmi fajták *megértése* túl kell hogy lépjen azon pszichológiai vagy fizikai események vagy állapotok megismerésén, amelyek nem rendelkeznek normatív tartalommal.

Ezek a sikerek, bár figyelemre méltóak, a könyv *célkitűzése*éhez képest csupán részsi-
kerek. Sivadó ugyanis azt szeretné elérni, hogy mind a weberi és winchi koncepciók fényében, mind a szisztematikus filozófiai reflexió alapján világossá váljon, hogy a társadalomtudományok elsődleges tárgyai a társadalmi fajtákat konstituáló társadalmi szabályok, ennél fogva a társadalomtudományok *teljes* autonómiával rendelkeznek mind a természettudományokkal, mind a pszichológiával szemben. Ám azt gondolom, hogy e legambiciózusabb célkitűzéseket Sivadó nem éri el.

Az első pont, amellyel kapcsolatban úgy vélem, Sivadó érvelése kevésbé meggyőző, az, ahol azt próbálja megmutatni, hogy Webernek el kellett, vagy el kellett volna köteleződnie amellet, hogy a társadalmi események bekövetkezésének mértékét (vagy, ha tetszik, értelmét) nem lehet egyének mentális állapotaira hivatkozva okságilag magyarázni. Hogy Weber nem kötelezte el magát a pszichológiai jellegű módszertani individualizmus mellett, azt Sivadó jelentős részben az ún. Stammler-kritika⁴ elemzésére alapozza. A következő részletet idézi:

[ezek a szabályszerűségek] bizonyosan nem mondanának nekünk semmit az általában vett „vallásos elemek” oksági fontosságáról és az általában vett „társadalmi életre” vonatkozóan – egy ilyen elképzelés a probléma felvetésének teljességgel elhibázott és homályos [*vage*] módja; ehelyett [a szabályszerűségek] arra az oksági viszonyra vonatkoznának, amely bizonyos, pontosan meghatározott vallásos kulturális elemek és *más típusú*, szintén pontosan meghatározott kulturális elemek között áll fenn ugyancsak pontosan meghatározott konstellációkban. (Weber 1922. 295. Sivadó Ákos fordítása, aki idézi könyvének 43. oldalán.)

Sivadó ezt a szövegrészt úgy értelmezi, mint ami szerint „bármilyen szabályszerűségeket sikerüljön is kimutatnunk bizonyos vallásos elemek megjelenésére vagy elmaradására vonatkozóan, azok *önmagukban* nem az általános értelemben vett társadalmi életet világítják meg, csupán annak egy (kétségtelenül fontos) szegmentumát” (44). Mármost Sivadó szerint Webernek ezzel analóg módon azt kellett gondolnia,

⁴ Max Weber: R. Stammlers „Überwindung” der materialistischen Geschichtsauffassung. In Weber 1922. 291–359.

hogy a pszichológiai jellemzők elkülönítése is csupán részleges oksági magyarázatot adhat a társadalmi életre. Azt, hogy Weber valóban ezen a véleményen volt, Sivadó azzal is alátámasztja, hogy a Stammer-kritika egy másik szöveghelyére utal, ahol Weber értéktelennek tekinti az olyan, a természet-tudományok mintájára működő reduktív társadalomtudományokat, melyek minőségi sajátosságokról pusztán mennyiségi terminusokban kívánnak számot adni (44).

Sivadó értelmezésével szemben úgy gondolom, hogy – a kontextust figyelembe véve – egy másik értelmezés kézenfekvőbb. Eszerint Weber a fenti idézetben az ellen érvel, hogy egyes esetekben megfigyelt szabályszerűségek alapján a vallásos elemek és a társadalmi élet mozzanatai között olyan szabályokat állapítsunk meg, amelyek a vizsgált eseteken túllépnek, homályosak és túlságosan általánosak. Ilyen, egyes esetek megfigyelése által nem megalapozható szabály például az, hogy a vallásos elemeknek *mindig* ilyen és ilyen hatása van a társadalmi életre. Weber problémája tehát nem az, hogy a vallásos elemek ne adhatnának kielégítő törvényszerű magyarázatot egyes esettípusok vizsgálata során a társadalmi élet akár egészen komplex jelenségeire, hanem az, hogy ha sikerrel is járunk néhány esetben, akkor sem szabad azt feltételeznünk, hogy ez az oksági összefüggésrendszer minden partikuláris esetben fennáll. A társadalmi törvényszerűségeknek ugyanis nincs olyan univerzális érvényük, mint a legalapvetőbb fizikai törvényeknek.

Sivadó azonban nem csupán egyes szöveghelyek interpretációjára kívánja alapozni azt a tézist, hogy a weberi társadalomtudományi magyarázatok végső soron nem támaszkodhatnak a cselekvők pszichológiai állapotaira, mivel e pszichológiai állapotok nem függetleníthetők a már meglévő társadalmi intézményektől. Különös módon Sivadó egy lábjegyzetben teszi egészen

explicitté fő motivációját: „az itt vázolt álláspont szerint azonban [az interszubjektivitás] meglétét fel kell tételeznünk a weberi elmélet intelligibilitásának biztosításához, különben arra a kérdésre sem lehetnénk képesek választ adni Weber alapján, hogy hogyan alakul ki egyáltalán a társadalom” (45, 74. jegyz.). Ezzel összhangban Sivadó szerint nem szabad készpénznek vennünk Weber azon kijelentését, mely szerint „két kerékpáros ütközése például ugyanúgy pusztán csak esemény, mint egy természeti történet” (Weber 1987. 52; idézi Sivadó 44–45). Hiszen még ha nem is figyel egymásra a két ember, a társadalmi kontextus akkor is részét képezi a cselekvésnek, és a társadalomtudományoknak igenis van mondani-valójuk erről az eseményről. A kerékpárok és utak megléte már önmagában feltételezi a társas kontextust.

Amennyire látom, ezek a megfontolások önmagukban nem mutatják meg, miért ne lehetne intelligibilis egy olyan társadalomtudomány, amelyben a magyarázatok végpontja a szereplők pszichológiai állapota. Vegyük ismét a biciklis példát. Weber vagy bármelyik módszertani individualista állíthatná azt, hogy maga az *ütközés* eseménye nem szorul társadalomtudományi magyarázatra, hiszen az kielégítően megmagyarázható azzal, hogy sem egyik sem másik biciklista látóterébe nem került be a másik biciklista (és ennek fizikai és neurobiológiai magyarázata van). Hogy ezek a biciklisták az ütközés során biciklin ültek és úton haladtak, társadalomtudományi magyarázatra szorul, mivel ezek valamilyen értelemben szándékolt (intencionális) cselekvések. Ahhoz hasonlóan, ahogy a *bicikli* és az *út* létezése is társadalomtudományi magyarázat után kiállt, hiszen ezek a tárgyak nyilvánvalóan szándékolt cselekvések következményei. Sivadó aggodalmára, hogy a pszichológiai módszertani individualizmus keretei között végső soron megmagyarázhatatlan lesz

a bicikli létezése, mivel magára a társadalom kialakulására nem fogunk magyarázatot találni, a pszichológiai módszertani individualista válaszolhatja azt, hogy éppenséggel nagyon is plauzibilis, hogy a társadalom kialakulását csakis pszichológiai terminusokban tudjuk majd megvilágítani. Utalhat olyan elméletekre például, amelyek a társadalom feltalálását ahhoz, az embereknél roppant fejlett képességnek a kialakulásához köti, amely képessé tesz bennünket arra, hogy mások mentális állapotait modellezzük, az alapján prognózistokat tegyünk, és ha kell, jelek használatával kísérletet tegyünk a másik mentális állapotainak megváltoztatására. A társadalom kialakulásának kérdése épp azoknak okoz több fejfájást, akik a társadalmi intézményeket éppen olyan alapvetőnek tartják a magyarázataikban, mint a pszichológiai állapotokat, hiszen ha bármilyen pszichológiai magyarázat csakis a társadalmi intézményekkel összekapcsolva működhet, akkor mégis hogyan magyarázhatnánk az első társadalmi intézmények kialakulását?

Weber pszichológiai jellegű módszertani individualizmusa mellett Sivadó igyekszik ártalmatlanítani Weber azon meggyőződését, hogy a társadalomtudományokban fontos szerepük van a statisztikai törvényszerűségeket feltételező ún. adekvát okoknak. Ugyan elismeri, hogy Weber például a *Gazdaság és társadalom*-ban (Weber 1987) összekapcsolja az adekvát okozás eszméjét azzal az elgondolással, hogy az ok valószínűbbé teszi az okozat bekövetkezését, ám később azt állítja:

[Weber] korábbi módszertani fejtegetései azonban eltérő képet sugallnak: az adekvát kauzalitás valójában a *megértés finomhangolása*, egy olyan metodológiai eszköz, amely segíthet annak eldöntésében, hogy helyesen vagy helytelenül értettünk-e meg egy adott jelenséget. Tegyük fel, hogy egy társadalmi jelen-

séget „forradalomként” értünk meg – ebben az esetben megértésünk nem lesz tökéletes anélkül, hogy belehelyeznénk ezt a jelenséget abba a társadalmi/történeti/gazdasági kontextusba, amelyben egyáltalán megjelenhetett. (90.)

Magyarán Sivadó, amennyire csak tudja, igyekszik az oksági kapcsolatok feltárását pusztán a társadalmi jelenségek mibenlétének a megértését kiegészítő vizsgálódásnak tekinteni. Mintha az oksági kapcsolatok feltárása nem annak megismerésében segítene, hogy az adott időpontban miért tört ki a forradalom, ahelyett, hogy minden ment volna a megszokott medrében tovább, hanem azt szolgálnák, hogy megértsük, miért is tekintünk egy eseményt forradalomnak és nem polgárháborúnak. Ennek megfelelően írja: „Weber sem tett mást, amikor a protestantizmus általa fontosnak tartott jellemzői és a kapitalista világlátás számára elengedhetetlen velejárói között strukturális összefüggéseket keresett: felkínált egy interpretációt [...], amely egységes keretben volt képes értelmezni olyan eseményeket, amelyekről aligha állíthatnánk, hogy a szó hétköznapi vagy filozófiai értelmében »okozták« volna egymást” (90–91). Számomra ezek a végkövetkeztetések implauzibilisek, és nehezen összeegyeztethetőek mind a weberi korpusszal mint egésszel, mind az oksági magyarázatok funkciójával kapcsolatos legelterjedtebb nézetekkel.

Az oksági kapcsolatok feltárásának szerepét a társadalomtudományokban Sivadó annyira szeretné minimalizálni, hogy még egy ziccert is tudatosan kihagy annak érdekében, hogy a célját elérje. Sivadó a harmadik fejezetben – ahol találóan és izgalmasan mutatja be és védi meg Winch koncepcióját – egy lábjegyzetben utal arra (46, 75. jegyzet), hogy Winch *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához* című fő művének a második kiadásában

számos ponton kiigazította korábbi nézeteit.⁵ Az egyik legfontosabb önkritikai észrevétele az, hogy korábban tévesen azonosította az okság hume-i fogalmát az okság fogalmával általában, és *ezért* rekesztette ki az okság fogalmát a társadalomtudományokból – ami visszatekintve hiba volt (Winch 1990. xi–xiii). E megjegyzésnek köszönhetően remek alkalom nyílik arra, hogy közelítsük Weber és Winch koncepcióját, Sivadó mégsem él vele.

Annak oka, hogy Sivadó nem akarja elfogadni, hogy a törvényszerűségek lehetőségével összefonódó oksági kapcsolatoknak jelentős szerepük van a társadalomtudományokban is, nemcsak az, hogy fő céljával, tudniillik a társadalom- és természettudományok éles elhatárolásával ez nem harmonizálna jól. Ha ugyanis az egyedi események bekövetkezését magyarázó oksági viszonyoknak központi helye van a társadalomtudományokban, akkor a természettudományos és pszichológiai magyarázatok nagymértékben relevánsak volnának a társadalomtudományok szempontjából is – olyannyira, hogy akár rivális megközelítéseknek is tekinthetnénk őket. De emellett Sivadó idegenkedése a pszichológiai jellegű oksági magyarázatoktól abból is eredhet, hogy eleve *lehetetlennek* találja a mentális okozást és a sikeres oksági jellegű pszichológiai magyarázatokat.

Magától érthetődő, hogy a társadalmi jelentőséggel rendelkező események bekövetkezését individuumok mentális állapotaival magyarázó módszertani individualisták feltételezik, hogy a pszichológiai és társadalomtudományi diskurzustól függetlenül léteznek mentális események és állapotok. Sivadó szerint viszont a mentális állapotok és események nem léteznek a pszichológiai és társadalomtudományi diskurzusoktól függetlenül. A mentális álla-

potok és események azáltal léteznek, hogy valamilyen diskurzusban beszélünk róluk. Eszerint addig nem léteztek például vélekedések, amíg valamely közösség nem kezdett el arról beszélni, hogy egyeseknek vélekedései vannak. Következésképpen a vélekedések, vágyak, szándékok és más mentális attitűdök nem mások, mint fikciók (ezt az álláspontot nevezzük mentális fikcionalizmusnak, lásd magyarul Demeter 2008a). Mármost egészen világos: ha a mentális állapotok a diskurzusok által létrehozott fikciók, akkor nem szolgálhatnak társadalmi jelenségek végső magyarázatául. Éppen fordítva: a társadalmi jelenségek (köztük az egyes diskurzusok) magyarázzák a mentális állapotokat.

A könyv legnagyobb hiányosságának tartom: annak ellenére, hogy a módszertani individualizmus elleni központi érve a mentális fikcionalizmusra támaszkodik (lásd 106–109), nem teszi világossá, miért is kellene elfogadnunk a mentális fikcionalizmust.⁶ Ez azért nagy probléma, mert a mentális fikcionalizmus – legalábbis a bevett értelmezés szerint – antirealista a mentális állapotok vonatkozásában, noha a mentális realizmus az uralkodó nézet. Továbbá Sivadó így fogalmaz:

Az oksági magyarázatokkal szemben támasztott egyik legfontosabb követelmény az, hogy egymástól független események között teremtsenek kapcsolatot [...]. Amennyiben a társadalmi jelenségeket individuális szinten szeretnénk magyarázni, úgy olyan egyéni intencionális állapotokról szóló beszámolókkal kell dolgoznunk, melyekből a magyarázni kívánt jelenség logikailag következik – a két esemény tehát nem lesz független egymástól. (107.)

⁵ Az első kiadás magyarul is olvasható: Winch 1988.

⁶ A mentális fikcionalizmusról magyar nyelven lásd Demeter 2008a és 2008b, a kritikájáról Tőzsér 2009.

Sivadó itt minden bizonnyal arra gondol – bár éppen ez a probléma: nem lehetek benne egészen biztos –, hogy például ha valaki fél valamitől, az éppen *azt jelenti*, hogy ha a körülmények megfelelőek, akkor a cselekvő menekülni fog attól, amittől fél, és éppen azért nem magyarázhatjuk okságilag a félelemmel a menekülést, mert a félelemtől logikailag nem független a menekülés cselekedete. Nos, ha Sivadó valóban erre építi az érvelését, akkor ezen állítása mellett igen részletesen kellene érvelnie, mert a mentális állapotok *jelentésének* azonosítása azokkal a cselekvésekkel, amelyekre az adott mentális állapot alapot adhat, azon kevés filozófiai elmélet egyike, amit a filozófusok jelentős része véglegesen megcáfoltnak tekint (ezt az álláspontot logikai behaviorizmusnak hívják,⁷ és a filozófusok egyik kedvenc példája a megcáfolt filozófiai elméletekre).

Összefoglalva: Sivadó könyve a weberi szabályfogalom és a winchi társadalomtudományi koncepció elemzésén keresztül sikeresen közelíti egymáshoz a megértő társadalomtudomány két elméletét, illetve innovatív és metodológiai szempontból is hasznos meghatározását adja – a weberi és winchi kulcsfogalmak felhasználásával – a társadalomtudományi vizsgálódások egyik tárgyának, a társadalmi fajtáknak. Ugyanakkor az oksági magyarázatok jelentőségének tagadása vagy minimalizálása mind a weberi társadalomtudomány-felfogással, mind a társadalomtudományok általános filozófiai megalapozással összefüggésben további erőfeszítéseket igényelne.

IRODALOM

- Demeter Tamás 2008a. *Mentális fikcionalizmus*. Budapest, Gondolat.
- Demeter Tamás 2008b. Mentális fikcionalizmus: a központi gondolat. *Világosság*. 49/11–12. 171–180.
- Sivadó Ákos 2018. *A megértés mestersége*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet.
- Tózsér János 2009. Legyünk-e mentális fikcionalisták? *BUKSZ*. 20/3. 29–33.
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max 1922. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Winch, Peter 1990. *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*. 2. kiad. London, Routledge.
- Winch, Peter 1988. *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Ford. E. Bártfai István. Budapest, Akadémiai Kiadó.

⁷ Érdekesképpen: Tózsér János a recenzió egy korábbi változatát olvasva felhívta a figyelmemet arra, hogy a mentális fikcionalizmus mellett szóló fenti érv és a logikai behaviorizmus szoros kapcsolatát ő már korábban kimutatta, lásd Tózsér 2009.